

Joanna Kowalik

Wczoraj rezydencje – dziś muzea

Radzyński Rocznik Humanistyczny 3, 249-254

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wczoraj rezydencje – dziś muzea

W dniach 14-16 października 2004 r. w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce odbyła się sesja naukowa zatytułowana „Muzea – rezydencje w Polsce”. Wpisła się ona w program obchodów jubileuszu sześćdziesięciolecia Muzeum i była okazją do zaprezentowania historii magnackich, szlacheckich i mieszczańskich rezydencji, dziś pełniących często funkcję muzeów w różnych stronach Polski. Niewątpliwym sukcesem organizatorów było oddanie w ręce czytelnika, jeszcze w trakcie sesji, wydawnictwa z prezentowanymi referatami. Niniejsza publikacja zawiera 31 tekstów. Chronologicznie prace te obejmują okres czterech stuleci, a dotyczą historii rezydencji i gromadzonych w nich przez pokolenia zbiorów oraz roli mecenatu i kolekcjonerstwa ich właścicieli. Autorzy to historycy, historycy sztuki oraz muzealnicy i muzykolodzy.

Książkę otwierają artykuły poświęcone gospodarzowi sesji i jubilatowi – Muzeum Zamoyskich w Kozłówce. W pierwszym z nich Bożena Juskiewicz ukazała przebudowę zespołu pałacowego w Kozłówce w latach 1897-1911 (*Przebudowa zespołu pałacowego w Kozłówce w latach 1897/8-1911*). Autorka przeanalizowała to tak szeroko zakrojone przedsięwzięcie, zainicjowane przez Konstantego Zamoyskiego, w świetle zamiaru stworzenia godnej siedziby i centrum dóbr kozłowieckich przekształconych w wówczas w ordynację. Postać Konstantego Zamoyskiego i jego ideowy program realizowany w trakcie wyposażania rezydencji kozłowieckiej, przybliżył Jacek Szczepaniak (*Program ideowy Konstantego Zamoyskiego w pałacu w Kozłówce*). Szerzej na temat zgromadzonego w pałacu księgozbioru opowiedziała Elżbieta Dybała w artykule *Biblioteka Zamoyskich w Kozłówce*. Autorka przedstawiła nie tylko najcenniejsze i najciekawsze książki, rękopisy, starodruki czy muzykalia, ale także sposoby ich nabywania przez kolejnych właścicieli oraz wyposażenie pałacowej biblioteki.

Muzeum Zamoyskich stanowi kompleks pałacowo-ogrodowy. Ogród jest jego nieodłącznym tłem i swoistą oprawą. *Trzy oblicza barokowych ogrodów pałacowych w Kozłówce*, od narodzin pod koniec XVIII wieku po prace rewaloryzacyjne rozpoczęte w latach siedemdziesiątych XX w. przedstawił Euzebiusz Maj w kolejnym z referatów.

Tematykę dotyczącą Muzeum w Kozłówce zamyka artykuł dyrektora placówki Krzysztofa Kornackiego *Sześćdziesiąt lat minęło..*, w którym autor podsumował sześćdziesięcioletni okres istnienia rezydencji kozłowieckiej. Pokazał niełatwą drogę, jaką przeszła rezydencja Zamoyskich od 1944 r. do czasów współczesnych. Starania o pozycję Muzeum zostały nagrodzone licznymi wyróżnieniami zarówno krajowymi, jak i międzynarodowymi, m.in. nagrodami Ministra Kultury, tytułem Ambasadora Lubelszczyzny czy nominacją do nagrody Europejskie Muzeum Roku 1999, a przede wszystkim międzynarodową nagrodą – Medal *Europa Nostra* 1997 za rewaloryzację zespołu pałacowo-parkowego w Kozłówce.

Następny blok artykułów dotyczy rezydencji magnackich, dziś najbardziej znanych muzeów w Polsce. Losy Zamku Królewskiego w Warszawie w okresie II wojny światowej przybliżył Piotr Majewski (*Zamek Królewski w Warszawie – rezydencja Prezydenta Rzeczypospolitej wobec niemieckiej „polityki kulturalnej” 1939-1945*). Autor przedstawił m.in. akcję ratowniczą podjętą na terenie Zamku we wrześniu 1939 r. i w późniejszym okresie oraz czynności podjęte przez okupanta w jego wnętrzach od tzw. „zabezpieczania dóbr kultury” i ogołacania Zamku do zburzenia rezydencji królów Polski i planów wybudowania na jej miejscu nowego gmachu.

Historię Muzeum w Wilanowie, jego początki z czasów Stanisława Kostki Potockiego ukazała Anna Ekielska-Mardal (*Rezydencja oświeceniowa. Pałac wilanowski w czasach Stanisława Kostki Potockiego*). Autorka zaprezentowała pałac wilanowski i przemiany, jakie następowały w nim w czasach Potockiego, jako ważne ogniwo w dziejach muzealnictwa, odsłaniające mechanizmy przekształcania się prywatnej kolekcji w muzeum. Stanisławowi Kostce najwybitniejszemu, choć nie jedynemu mecenasowi swojego czasu, udało się bowiem zrealizować ideę stworzenia galerii sztuki i muzeum historycznego.

Historii i analizy stylowej konkretnych założeń pałacowo-parkowych dotyczą prace Małgorzaty Reinhard-Chlandy (*Zamek i park w Żywcu w świetle przemian historycznych i stylowych*) i Anny Dąbrowskiej (*„Plan de Horoska” Pierre’a Ricaud de Tirregaille – projekt czy realizacja?*). W pierwszym przypadku mamy do czynienia z dziejami założenia, które do chwili obecnej nie posiada statusu muzeum-rezydencji, lecz stanowi zabytkowy obiekt publiczny. Autorka podkreśliła tu wartość zabytkową i historyczną zespołu zamkowo-parkowego w Żywcu, który włączony w krajobraz miasta i gór stanowi unikalny przykład architektury rezydencjonalnej, i co więcej, po planowej i gruntownej rewaloryzacji mógłby przyczynić się do podniesienia rangi i ożywienia turystycznego regionu. Autorka kolejnego z referatów analizując powstanie letniej rezydencji Jana Klemensa Branickiego w Choroszczynie niedaleko Białegostoku, postawiła pytanie o autora tego założenia. Swoją pracę oparła o źródło ikonograficzne – rysunek Pierre’a Ricaud de Tirregaille przedstawiający osiemnastowieczny plan założenia pałacowo-parkowego w Choroszczynie, odnaleziony w 1994 roku w Bibliothèque Nationale de France. Stanowi on niezwykle ważny przyczynek do ikonografii hetmańskich ogrodów w Choroszczynie z lat decydujących dla ich wyglądu, tym bardziej, że przez długi okres podstawę do ich rekonstrukcji czerpano ze skromnych przekazów archiwalnych.

Kolejne dwa teksty, Aldony Cholewianki-Kruszyńskiej przybliżają muzeum – rezydencję w Łańcucie. Pierwszy, *Łańcut Romanostwa i Alfreda Potockich – rezydencja – muzeum?*, ukazuje siedzibę łańcucką jako dom nowoczesny, wykwintny i bogaty, w którym pozostawiano, z całym poszanowaniem „pamiątki przeszłości” i dzieła sztuki, tworząc dzięki nim wartościowe kolekcje. Artykuł odpowiada na pytanie czy była ona w jakimkolwiek zakresie muzeum, czy pełniła tylko rolę rodowej siedziby. Dzięki drugiemu, *Stajnie i Wozownia w Łańcucie w rezydencji Potockich (Romanostwa i Alfreda) oraz w czasach Muzeum-Zamku*, poznajemy historię powstania i przekształceń stajni i wozowni, które dziś dodają szczególnej wartości zespołowi rezydencjonalnemu Potockich z Łańcuta. Tu bowiem obok samej siedziby zachowało się całe towarzyszące

jej otoczenie wraz z ogrodami, parkiem i licznymi budynkami stanowiącymi gospodarce i administracyjne zaplecze.

Wątek rezydencjonalny kontynuuje Ewa Leszczyńska w pracy *Rezydencja Raczyńskich w Rogalinie. Od wielkopańskiej siedziby do „żywego muzeum”*. Autorka ukazała wagę założenia nie tylko z punktu widzenia historii sztuki, ale również dziejów Wielkopolski. Udowadnia tu, że niemal wszyscy Raczyńscy, mając świadomość możliwości wykorzystania sztuki do celów propagandowych, w zależności do zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej, realizowali w Rogalinie swój program ideowy służący budowaniu i umacnianiu pozycji rodu. Siedziby rodów jawią się więc, jako bardzo ważne ogniwo świadomej polityki artystycznej, której długofalowość wpływała bez wątpienia na ich szerokie oddziaływanie i znaczenie dla polskiej kultury. W prezentacji rezydencji Sierakowskich w Waplewie na Pomorzu, autorstwa Dobromiły Rzyski (*Waplewo Sierakowskich – przykład muzeum-rezydencji na Pomorzu*) wyłonił się obraz właścicieli – kolekcjonerów, którzy w wyposażaniu swego domu kierowali się nie tylko dobrym gustem i znajomością sztuki, ale przede wszystkim potrzebą edukacji i podtrzymania na duchu w okresie zaborów. W zbiorach waplewskich znajdowały się bowiem kolekcje malarstwa ilustrującego dzieje sztuki, portrety osób zasłużonych dla polskich dziejów, przedstawienia typów polskich i sceny historyczne. W pracy Krzysztofa Myślińskiego *Pałac – muzeum w Chrobrzu koło Pińczowa. Fundacja Aleksandra Wielopolskiego* rezydencja wystawiona w latach 1856-1860 według projektu Henryka Marconiego z założenia właściciela była jedynie symboliczną siedzibą ordynacji, a zgromadzona tam biblioteka i zbiory historyczno-artystyczne miały za cel gloryfikować prawa i instytucję utraconego państwa oraz podkreślać powinności obywatela, do których należało studiowanie pamiątek historii i pozytywistyczne budowanie podstaw przyszłej niezawisłości narodowej.

Działalność kolekcjonerska dwóch rodów arystokratycznych, Lubomirskich i Działyńskich, stała się tematem rozważań Bożeny Figieli (*Zbiory sztuki książąt Lubomirskich z Przeworska*) i Barbary Dolczewskiej (*Portrety Działyńskich na zamku kórnickim od XVII do XX wieku*). Pierwsza z prac przybliżyła sposoby nabywania dzieł sztuki oraz charakteryzuje zbiory gromadzone w XIX w., w większości przez Henryka Lubomirskiego, w Przeworsku – rodowej siedzibie Lubomirskich linii rówieńskiej. Druga natomiast, przedstawia galerię portretów kórnickich, utworzoną przez Tytusa Działyńskiego, która świadczyć miała o znaczeniu rodu, o godności jego członków i powiązaniach genealogicznych.

Wśród prezentowanych na sesji siedzib rodowych pojawiła się również rezydencja wiejska Zamoyskich w Klemensowie, wybudowana w połowie XVIII, a w XIX w. przebudowana według projektu Henryka Marconiego. Michał Rut w artykule *Pałac w Klemensowie za czasów Maurycego Zamoyskiego* omówił zmiany zachodzące w architekturze budynku w przeciągu kilku pokoleń, wystrój i wyposażenie rezydencji klemensowskiej w XX w. oraz jej losy po II wojnie światowej.

Rekonstrukcji założenia pałacowo-parkowego w Dobrzycy w Wielkopolsce dotyczy artykuł Jana Bartczaka pt. *Rewaloryzacja obiektów zabytkowego zespołu pałacowo-parkowego w Dobrzycy*. We wstępie autor przedstawił formowanie się osiemnastowiecznego założenia, powstałego jako rezydencja Augustyna Gorzeńskiego – genera-

ła-adiutanta ostatniego króla Polski oraz przeszłość pałacu. Następnie omówił prace remontowe i rewaloryzacyjne, które przeprowadzono w latach 1991-2003 przy samym budynku oraz działania podjęte w celu przywrócenia parkowi jego pierwotnego założenia.

Historię obiektu oraz zagospodarowanie jego wnętrza jako muzeum streściła Lidia Luchter-Krupińska. Tekst jej referatu pt. *Zamek w Dębnie. Historia obiektu i muzeum, prężnego ośrodka kultury na terenie Małopolski* to opracowanie, które przybliży historię piętnastowiecznego zamku, którego fundatorem był kasztelan krakowski Jakub Odrowąż, jak również prace związane z przekształceniem rezydencji w placówkę muzealną.

Następne pozycje dotyczą rezydencji szlacheckich i mieszczańskich. Mięczyśław Kseniak omówił obiekty znajdujące się dziś na terenie Muzeum Wsi Lubelskiej (*Zespół dworsko-parkowy w Muzeum Wsi Lubelskiej jako modelowy przykład ośrodka ziemiańskiego na Lubelszczyźnie w końcu lat 30. XX wieku*). Autor omówił projekt i ukształtowanie muzealnego zespołu dworsko-parkowego z wykorzystaniem przeniesionych do Muzeum obiektów budownictwa ziemiańskiego, m.in. dworu z Żyrzyna, oficyny z Huty Dzierżyńskiej i innych. Grażyna Połuszejko w tekście *Dworek – Muzeum Wincentego Pola* przybliżyła historię oraz rolę, jaką spełnia dziś XIX-wieczny, modrzewiowy dworek na Firlejowszczyźnie pod Lublinem, w którym w 1807 r. urodził się Wincenty Pol.

Rezydencja „Księża Młyn” – dzieje miejsca i ludzi – artykuł Doroty Berbelskiej, to historia willi, pierwszego wolnostojącego pałacu w Łodzi z założeniem ogrodowym, zaprojektowanego i zrealizowanego w drugiej połowie XIX w. To również historia rodziny Herbstów, łódzkich fabrykantów.

Muzeum Sopotu powołane do życia w 2000 r. swoją siedzibę posiada w willi, której budowę zlecił w 1903 r. kupiec Ernst August Claaszen, potomek starej rodziny holenderskiej osiadłej od stuleci w Gdańsku. Jej wyposażenie i zbiory, w świetle panujących wówczas w Gdańsku gustów i zwyczajów, omówiła Małgorzata Buchholz-Todoroska w referacie *Willa Ernsta Claaszena w Sopocie jako dokument przywiązania do tradycji mieszczaństwa gdańskiego na przelomie XIX i XX wieku*.

Świat gdańskiej kultury mieszczańskiej odszedł bezpowrotnie, wraz ze zniszczeniami wojennymi, próbę rekonstrukcji jej części – wystroju gdańskich salonów – w oparciu o źródła, głównie inwentarzy mienia domowego, ogłoszenia prasowe i rysunki wnętrz salonów, dokonała Ewa Brylewska-Szymańska (*Gdańskie salony z drugiej połowy XVIII wieku na podstawie źródeł*).

Kolejna grupa artykułów odnosi się do różnych zagadnień związanych z dawnymi rezydencjami w Polsce i zagranicą. Dwa pierwsze z nich dotyczą siedziby Potockich w Radzynie Podlaskim. W pierwszym pałac ukazany został nie tyle jako wspaniały przykład osiemnastowiecznej architektury, ale przede wszystkim jako obiekt, którego elementy miały za cel gloryfikację osób fundatorów oraz ich rodzin (Krzysztof Gombin, *Gloryfikacja Potockich i Kątskich w rzeźbiarskiej dekoracji pałacu w Radzynie Podlaskim*). W następnym przybliżone zostały zbiory biblioteczne i archiwalne zgromadzone w Radzynie dzięki zamięłowaniu do kultury, sztuki i nauki Marianny i Eustachego Potockich (Joanna Kowalik, *Rezydencja Potockich w Radzynie* –

zbiory biblioteczne i archiwalia w świetle zachowanych dokumentów). Tematykę dotyczącą księgozbiorów kontynuują również kolejne prace. Historię pałacu Krasińskich w Warszawie, dzisiaj siedziby Biblioteki Narodowej, jej zbiory, rękopiśmienne, drukowane, ikonograficzne przybliżył Tomasz Jakubowski (*Pałac Krasińskich, dawna rezydencja – dziś skarbnica kultury narodowej*). Paweł Sieradzki napisał o historii i zbiorach tzw. Biblioteki Sieniawskiej, która przez długie lata po powstaniu listopadowym stała się miejscem, gdzie mogły zostać scalone zbiory puławskie (*Między Puławami a Krakowem. Sieniawa miejscem przechowywania zbiorów bibliotecznych XX. Czartoryskich*).

Ostatni z tekstów, dotyczący rezydencji i jej zbiorów to artykuł Marii Wrede pt. *Muzeum Księży Marianów w Fawley Court w Wielkiej Brytanii*. Autorka opisała tu historię angielskiej rezydencji, w której dzisiaj mieści się polskie muzeum stworzone z patriotycznych pobudek dla celów dydaktycznych. Kontynuuje ono założenia ideowe wypracowane w latach dwudziestych i trzydziestych poprzedniego stulecia, przez założyciela, księdza Józefa Jarzębowskiego dla realizacji narodowych i katolickich zasad patriotycznego wychowania młodzieży. Zbiory są więc kolekcją wszystkiego co ksiądz uznał za interesujące i pouczające.

Przykłady architektury związanej z gospodarką leśną i łowiecką omówił Ireneusz Wojczuk (*Program badawczy: Zabytkowa architektura polska związana z gospodarką leśną i łowiecką*). Komunikat ten przedstawił kilka przykładów polskiej architektury myśliwskiej (kaplica św. Huberta w Miłocinie, pałac myśliwski Zamoyskich w Adampolu, dwór „Mój Raj” w Helenopolu oraz dwór z Siemion), obiektów zachowanych i nieistniejących, murowanych i drewnianych z terenu historycznych ziem polskich, powstałych do 1945 r., objętych programem badawczym Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie, mającym na celu ich popularyzację.

Muzyka w rezydencjach magnackich i szlacheckich, to ostatnie z zagadnień poruszonych na sesji. Nie do końca odkryte kartki z dziejów kultury muzycznej na Lubelszczyźnie, na przykładzie dworów w Gościeradowie, Kocku, Opolu, Puławach i Radzynie przywołała Mieczysława Demska-Trębacz w referacie *Na pograniczu epok. Muzycy w rezydencjach Lubelszczyzny*.

W omawianej publikacji zabrakło kilku przedstawionych na sesji referatów: Ryszarda Skowrona, *Wawelska rezydencja prezydentów II Rzeczypospolitej* i Tomasza Makowskiego, *Biblioteka Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego, założyciela Zamościa* oraz zapowiedzianych, ale nie zaprezentowanych dwóch kolejnych: Anny Czobodzińskiej-Przybysławskiej, Haliny Kostka-Chybowskiej, *Siedziba Kraszewskich w Romanowie. Świątynia, upadek, odrodzenie* a także prof. Zbigniewa Wójcika, *Gabinet historii naturalnej Anny Jabłonowskiej w Kocku i Siemiatyczach*.

Wydawnictwo wzbogacają liczne ilustracje, plany, mapy i zdjęcia.

Joanna Kowalik

Muzea-rezydencje w Polsce. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłowie 14-16 października 2004 r., red. Krzysztof Kornacki, Kozłówka 2004, ss. 663.